

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՀԱՅՈՑ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ ԸՆԴՀԱՆՐԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻԷՆ

(Շարունակութիւն, տես Բազմավեպ 1927, էջ 321)

Դ. — ՅԵՏ ԲԱԺԱՆՄԱՆ

Տեսանք՝ որ յետ արեւելեան Հայոց իզման՝ յունական Հայաստանը պահեց իւր միութիւնը կաթողիկէ Եկեղեցւոյ հետ, ունենալով իւր առանձին գլուխը. և թէ պարսկային կողմն ալ մնացին դեռ շատ քաղկեդոնիկ ազգայիններ: Վրթանէս Երթողի բռնութիւնը՝ և Արքանաժու պատարաստած «մարմնաւոր պատուհասը»՝ կըրնային լռեցնել անոնց լեզուն, բայց ոչ ընկճել ողջամիտ դատողութիւնը և փոխել համոզումները, որոնք անշարժ պիտի մնային, ծնունդ տալով յաճախ նաև քաղկեդոնական կաթողիկոսաց: Եւ որովհետև հարցը չափազանց կարևոր է մեր եկեղ.

պատմութեան համար, պէտք է որ շարունակենք քննել քաղկեդոնութեան դերն ի Հայս նաև յետ բաժանման:

1. Խոսքով Ապրուէզ իւր Ի՛ր տարւոյն (614ին) ասպատակելով կայսերութեան զաւառները, գերեց Կարնոյ բնակչութիւնը, և ծերունի Յոհան կաթողիկոսն ալ միասին՝ որ այն ժամանակ հոն կը գտնուէր, և գերութեան մէջ ալ վախճանեցաւ 615ին, ինչպէս նոյն տարւոյն մեռաւ նաև Արքանաժ, որուն յաջորդեց Կոմիտաս (615-628), մնալով սակայն կաթողիկոս «Հայոց մեծաց» կամ պարսկային բաժնին միայն, ինչպէս կը սահմանէ՞, ուր յունականը մնաց առանց հայրապետի՝ ժամանակի քաղաքական պայմաններուն պատճառաւ: Յոհան Մամիկոնեան կ'ուզէ՝ որ Կոմիտաս Վրաց խնդրոյն առթիւ Արքանամէ պատուիրակ զնացած լինի անոնց

1. Բզմ. 291. — 2. Աճ. 296. — 3. Գր. Բզրց, 218.

մօտ ու կոռւմբն սատար եղած¹։ Բայց ես չեմ հաւատար, նկատելով անոր անյիշատակութիւնը կիրքին հետ թղթակցութեանց մէջ՝ միւս զործօն անձանց հետ, որ նշանակուած են։ Հոգիսիմանաց Անճիկնք երգող ներազգած քնարին հետ չէր միարաններ կոռուզան հոգին։ Եւ հայրապետական աթոռին վրայ ես բռնեց հաշտարար քաղաքականութիւն մը։

Խոսքով յետոյ իւր իւր տարւոյն (617) կործանեց Երուսաղէմը, գերի վարեց անոր Զաքարիա հայրապետը, որուն տեղապահ դրուեցաւ Մոգեստոս երիցապետ²։ Կոմիտաս առթէն օգտուելով, այդ քաղկեդոնիկ աթոռին հետ ուզեց նորոգել խզուած կապը. և ուխտաւորներ դրկեց հոն, որոնք շատ հաճելի եղան տեղապահին, և թղթով մը հասկցուց մեր հայրապետին՝ թէ միութարուեր էր այդ ցոյցէն, «յիշեցուցանելով մեզ զառաջին երթեկէն՝ զոր առնէին ի պատուական տեղին Երուսաղէմի»։ Կոմիտաս քաջալերուած, ինքն ալ պատասխանելով մը, յիշեցնելով Հայոց ուխտագնացութեան նախկին եռանդը, և անոր դադարումն իւր ազգին վերադրելով, «իսկ իբրեւ դարձոյց, կ'ըսէ, Բարձրեալն գերեսս իւր ի մէջ, և նայեցաւ ի մեզ խեթի արեգականն, և ննստելով ննստեցան անճիկք մեր և խտովեցաք³»։ Ինչ որ յայտնի ականարկութիւն և դատապարտութիւն է Հայոց անշատման։

Կոմիտասի բաղձանքն էր աւելի ընդարձակ յարեցութիւններ ալ հաստատել։ Սակայն նկատելով՝ որ Հայոց ու զրացեաց մէջ բացուած անդունդը լեցնել դուրին չէր, աչքը դարձուց Պարսից տէրութեան հպատակ գաւառները, իրեն օժանդակ ունենալով հայ նախարարները, և գլխաւորապէս եռանդուն Բագրատունին Մարաստաքապէս վերկան, որ մեծ ազդեցութիւն ունէր Պարսից արքունեաց մէջ։ Նոյն 617ին Ասորեստանի կողմերէն ի Դուրին կը հաս-

նին Մար Մարուքայ և Պետրոս եպիսկոպոսներ, որոնք իրենց ուղղափառութեան ձեռնարկ մը կու տան հայրապետին, հրատարակութեամբ ալ ծանօթ⁴։

Յետոյ մեր իշխանը «յետ գերութեանն Երուսաղէմի» և Սմբատայ մահէն յառաջ, որ պատահեցաւ Խոսրովու իւր տարւոյն⁵ (618), ուստի նոյն 617ին՝ արքային հրամանաւ Պարսից դուռը կը հրաւիրեն՝ ըստ Կոմիտասայ՝ կամբիշոյ մետրապոլիտը, և Արուստայ, Տաճկաց, Հերթայ, Նինուէի, Կոնստինդրականի, Փարմայ, Մնգրի և Արգոնի եպիսկոպոսները, «և այլ բազում եպիսկոպոսք՝ եպիսկոպոսակցօք և սարկաւազօք և ուխտու սրբոյ եկեղեցւոյ»։ և կը դիմեն Կոմիտաս կաթողիկոսին, — և նրա՛ն Երուսղիմ ընծայուած աղաւաղ նամակին մէջ «Մամիկոնէից եպիսկոպոս» ներկայացուած⁶ թուրքմաքսութեամբ թղթոց գրոց⁷, — «խնդրելով ըզհաւատ քրիստոսաւոր Հայոց»։ Եւ նա անոնց կը զօր ընդարձակ վարդապետական թուղթ մը⁸, որ իբր թէ քննուելով՝ հայ դատաւորութիւնը լաւագոյն կը դատուի, և արքունի հրամանաւ բոլորը կ'ընդունին՝ զայն, կ'ըսէ Ն. Երուսղի և Հայոց կողմանէ առ Կոստանդին կայսր գրուած յիշեալ թուղթը⁹, և որ աւելի հանդիսական ձև մ'ալ կու տայ տեղեկութեանը, ըսելով՝ թէ հոն էր նաև Երուսաղէմի գերեալ Զաքարիա հայրապետը, որ իբր թէ կը միարանի վկայելու Հայոց հաւատոյն ճշմարտութեան, և թէ Գաղկեդոնի ժողովն «ոչ է միարան» նախորդ տիեզերականաց հետ¹⁰։ Բայց ես կը համարիմ՝ թէ Կոմիտաս այդ նամակին շարադրողէն կամ խանգարչէն լաւագոյն գիտէր՝ թէ որոց հետ էր գործը. և չի ճանաչեր Զաքարիայի ներկայութիւնն իւր թուած եպիսկոպոսաց մէջ, ինչ որ յայտնի հերքումն է տեղեկութեանը, որուն հաւատաց Որմանեան¹¹։

Կոմիտասայ ընկի թղթին մէջ կը կար-

1. Մամիկ. 8. — 2. Աբ. 103. — 3. Սբ. 131-39. — 4. Արթ. 1896, 536. — 5. Սբ. 189. — 6. Նոյն՝ 109. — 7. Նոյն՝ 190. — 8. Գր. բար. 218. —

9. Անդ. Սբ. 189. — 10. Գր. բար. 212, Թերի. Արթ. 1896, 531, ամբողջ. — 11. Սբ. 193. — 12. Նոյն՝ 192. — 13. Արթ. 667.

դանք փրկչի մասին. «Քաղցեալ և ծա-
րաւեցաւ՝ ոչ սոսկ մարդկային լոկոսեամբ,
այլ միաւորութեամբ տնօրէնութեան աս-
տուածաւայելչարար՝», ուր ոչ սոսկով
կ'ընդունի մարդկային բնութեան տարբե-
րութիւնն աստուածայնէն, բայց մարդկայ-
նին յատուկ ներգործութեան մէջ գնելով
Քանին գործակցութիւնն ալ, Դարձեալ
կ'ըսէ. «Ոչ սոսկ մարդոյն ասեմ զչարչա-
բանսն, զխաչն և զմահն, և ոչ զնշանա-
գործութիւնսն՝ միայնում Բանին Աստու-
ծոյ, այլ միաւորութեամբ տնօրէնութեանն.
քանզի Բանին Աստուծոյ մարմնացելոյ են
ամենայն բարձրագոյնքն և խոնարհագոյն-
քն»¹. Ինչ որ կրկնութիւն է նոյն գա-
ղափարին. այսինքն բնութեանց երկուու-
թեամբ անդերձ՝ անմաց գործեր մէկ ան-
ձին կը վերագրէ, համաձայն քաղկեդոնա-
կան վարդապետութեան: Եւ իրաւունց
ունինք խորհելու՝ թէ հայրապետս կրնայ
քաղկեդոնիկ լինել, և թոյրոց ցրոց միւս
տեղերու խանգարիչ ձեռքին վերագրել իւր
նամակին այս բացատրութիւնը, թէ նախ-
կին երեք տիեզ. ժողովները ճշգրտեցին
և արտաքս ընկեցին ի կաթողիկէ առա-
ջնական եկեղեցւոյ զՊաւղոս սամոստացի
և զտումարն Լեոնի և զժողովն Քաղկեդոնի,
զի առացին երկուս բնութիւնս և երկուս
կերպարանս ի Քրիստոս Յիսուս՝ յետ մի-
աւորութեան տնօրէնութեանն ի սուրբ Կու-
սէն, որ լինի յայտնապէս երկու անձինք²:
Գիտենք՝ որ 270ին Անտիոքի սինոդոսը
դատապարտեց զՍամոստացին. բայց ինչ-
պէս կրնային նախկին ժողովները նշովել
իրենց անձանօթ ապագայ քաղկեդոնեան
ժողով մը: Այս գիտութիւնը կը յարմարի
խանգարչի մը, բայց ոչ կոմիտասայ. և
որուն հաւատալու համար՝ Տէր Միքե-
լեանի խառնուածքը պէտք էր՝ Միակ
կեղծիքը չէ այս՝ Երուսաղեմի քաղկեդոնիկ
աթոռին հետ հաշտուողին անուանը: Այլ
կայ իւր Զրոյցքն ալ կոստանդնուպոլսի
պատրիարքին հետ՝ մենամարտ մը Յու-

նաց ոստանին մէջ, թշնամական լեզուով
անոնց ու Քաղկեդոնի դէմ, և զխաւորա-
պէս ծիսական խնդրոց շուրջ՝ որ դեռ
չկային կոմիտասայ օրերուն. և յորում
կը յիշուի Մանազկերտի ժողովն ալ, պա-
տահած իւր մահէն դար մը վերջ: Մէկ
խօսքով՝ ամբողջ գրուածը յերկրուած է
Սոս. Սիւնեցւոյ առ Յոյնս թղթէն³, որոյ
հետ համեմատութիւնը զանց կ'ընեմ հոս,
չծանրաբեռնելու համար գործս:

2. Կոմիտասայ յաջորդին Բ Քրիստա-
փորի — որոյ կրօնական գոյնը չենք գի-
տեր — երկամեայ իշխանութենէն վերջ,
հայրապետական աթոռը կը գրաւէ Եզր
(630—641), «այր խոնարհ և հեզ»⁴, որոյ
պաշտօնական հաղորդակցութիւնը Յունաց
հետ քաջածանօթ է: Հաւատարիմ մնալով
ժամանակակից վկայից հետեւելու մեր կա-
նոնին, մէկ կողմ կը թողում ժ. և յա-
ջորդ դարերու մեր պատմաց նշանակած
երեւակայոտ հանգամանքները, և կը շա-
տանամ Եզրի մերձաւոր աղբերաց տեղե-
կութեամբք:

Հերակլի վերջնական յաղթանակով
Պարսից դէմ (628ին՝) պարսկային Հա-
յաստանի մէկ մասն ալ Յունաց կ'անցնի,
և կը նորոգուին Խոսրովու և Մորկան
հասաստած Հին սահմանները՝ Մեր աշ-
խարհի կայսերական գնդին զօրավար կար-
գունեցաւ հայազգին Մժէմ Գնունի, որ
յիշեցուց Եզրի՝ թէ յունական բաժնին ալ
հովուելու համար՝ պէտք էր հրաժարիլ
կրօնական խտրութենէն «և հաղորդել օրե-
նօց (ս. Հաղորդութեամբ) ընդ կայսեր»⁵.
Ապա թէ ոչ՝ իրեն կը մնար անցնիլ ամ-
փոփոխ Պարսից կողմը, և մեք «աբաս-
ցուց մեզ այլ կաթողիկոս» (Դանը էր
հայրապետին հրաժարիլ իւր հօտին մեծ
մասէն, և թոյլ տալ աթոռին նոր բաժա-
նում մը: Ուրշեց տեղի աւալ, ու խնդրեց
կայսերէն «ձեռնարկ հաւատոյ», որ հիմը
պիտի կազմէր կրօնական միութեան: Նը-
պատակը պարզապէս գիշանիլ չէր, այլ

1. Գր. բրոյ, 213. — 2. Գր. բրոյ, 213. — 3.
Անդ. 216. — 4. Տէր Միքեյ. 119. — 5. Գր. բրոյ,

484. — 6. Անդ. 323. — 7. Սեբ. 154. — 8. Նոյն՝
158.

լըջօրէն ու քննութեամբ զործել: Հե-
րակլ փութով զրկեց անոր խնդրածը՝ իւր
խակ ձեռագրով. և անոր մէջ «նզովեալ
զնիստոր և զամենայն հերժուածողս, բայց
ոչ էր նզովեալ զժողովն ֆաղկեղոնի»,
լստ մեր պատմիչն¹. Ընդ հակառակն «զժո-
ղովն ֆաղկեղոնի խոստովանեալ էր և
կարգեալ ընդ երիս ժողովն», կ'ըսէ
Սիւնեաց եպիսկոպոսը Մաթուսաղայ՝ կայ-
սեր պատասխանին մէջ², զոր շարադրեց
կաթողիկոսին ու եպիսկոպոսաց կողմանէ,
նոյն ժողովի մասին յայտնելով իրենց
ծուռ ծանօթութիւնը:

Ջիրենց լուսաւորեց Կարնոյ ժողովը,
որ յաջորդեց այդ թղթակցութեան, և զոր
կը յիշէ Յովհան Մամիկոնեան³, մինչ
Սեբէոս կը լռէ: Անոր մասին աւելի մանր
կը խօսի Փոտ, զրեւով այսպէս. «Յետ
խորտակելոյն Հերակլի կայսեր զՊարսկս՝
եւ ի Կարնոյ քաղաք, և զԵզր կաթուղի-
կոս Հայոց և զբազմութիւն եպիսկոպոսաց
Հայոց և այլ և ու բազումս ի յԱսորոց ի
մի վայր զուսարեալ, խալց և խնդիր ա-
րարեալ երեսնօրեայ ժամանակօք, դար-
ձեալ հաւանեցան Հայք կամաւ. և ոչ
բռնութեամբ, և ընկալան զժողովն ֆաղ-
կեղոնի ձեռագրով», մինչ Յովհան մայրա-
գոմեցին այս կողմ անոնց դէմ կը յուզէր
հայ ժողովուրդը⁴: Սեբէոս ընդ հակառակն
կը պատմէ՝ թէ Եզր Ասորոց կողմերը
գնաց՝ կայսեր, որ գրտեան թէ 632ին
Դամասկոսի մէջ նստած էր, «և հաղոր-
դեցաւ ընդ նմա օրինօք». յետոյ պարգե-
ներով ու շքով վերադարձաւ, և բնակու-
թիւնը հաստատեց «ի մէջ բանակին Յու-
նաց»⁵. ապաքոյց՝ թէ կը վախէր մոլեռանդ
ազգայնոց ոմանց վրէժխնդրութենէն: Մեր
միջին դարն ալ մրմուռաց անոր «մի՞ իբրև
սոցիտաբար խորեալի մը, իսկ Տէր Միքե-
լեան նրբամտութիւնն ունեցաւ հակաքաղ-
կեղոն ցուցնելու զինքը, որպէս թէ կը
միարանի կայսեր թղթին վրայ, «Երբում
ֆաղկեղոնի անունը չէ եղել», և մնացած

բովանդակութեամբ համաձայն էր հայ դա-
ւանութեան: Բանասէրդ հիմնեցաւ Մա-
թուսաղայի թղթին վրայ⁶, որ ճիշդ ասոր
հակառակ վկայեց վերև, և զոր յայտնի
է՝ թէ Տէր Միքեղեան չէր հասկցած: Կար-
նոյ ժողովին մասնակցող Յոյներն ալ չյի-
շեցին արդեօք ֆաղկեղոնի անունը. կամ
ինչպէս կ'ըսէր Փոտ՝ թէ Հայք ձնագրով
ընդունեցան ֆաղկեղոնի ժողովը: Եզր իւր
ապագայ քննադատներէն աւելի խորագէտ
էր անկասկած, և զործեց իւր խղճին և ազ-
գին բարոյական շահերուն համեմատ:

3. Իրեն յաջորդեց Ներսէս Շինող
(641-661), ի մանկութենէն Յունաց քով
անած, անոնց լեզուին ու դպրութեան տի-
րացած, յետոյ զինուորական սուրն ալ
բռնեց էր կայսերական բանակին մէջ, իւր
պարթև անուանակցին երկրորդ պատկերը:
Ե՛րբ և ինչպէս իւր լօրիկը փոխեց պճող-
նաւոր պարեգօտին, յայտնի չէ: Կիրիոնի
պէս մօտէն և աղբիւրէն ծանօթացած քաղ-
կեղոնեան վարդապետութեան, չէր կրնար
չմեծարել զայն. «և ոչ ումնք ի վեր հանէր
զխորհուրդս ամբարշտութեանն՝ մինչև ե-
հաս յեպիսկոպոսութիւն աշխարհին, և ան-
տի կոչեցաւ յաթոռ կաթողիկոսութեան»,
կ'ըսէ Սեբէոս, զայն խոստովանելով հան-
դերձ «այլ տառքինի վարուք, պահօք և
աղօթիւք» ու «քրիստոսասէր»⁷, և չըմ-
բռնելով ներքին կապը՝ որ կար այդ առա-
քինութեան ու կարծեցեալ «ամբարշտու-
թեան» մէջ, Ներսէս անբաւական իւր
համոզմամբ, «խորհէր հաւանեցուցանե-
լ Հայս՝ ֆաղկեղոնի ժողովոյն, բայց ի վեր
հանել զբանն ոչ համարձակէր»⁸: Եւ ինք
զինքը տուաւ պայծառացնելու իւր հօտը՝
բարեկարգական կանոններով ու կառուց-
մամբ սրբազան շինուածոց:

Այդ շրջանին Հայաստանի մէջ էր կայ-
սերական զօրագունդ մը, զօրավարու-
թեամբ թէոդորոս Ռշտունայ, Տեսնելով
Յոյները՝ որ Հայք հեռի կը բռնէին զի-
րենք ա խորհրդէն ու կը նզովէին զՓաղ-

1. Սեբ. 159. — 2. Օրբել. 87. — 3. Մամիկ. 43. — 4. Փոտ առ Զագ. — 5. Սեբ. 158-59. — 6.

Տէր Միքեղ. 123-24, 127-28. — 7. Սեբ. 187. — 8. Նոյն 220.

կեղոն, Կոստանդ Բ կայսեր ականջը հասուցին, և նա պատրիարքին հետ միարան՝ հրաման ղրկեց քննել ու ջանալ «միաբանութիւն հաւատոյ» կատարել: 649ին՝ Դուռնի մէջ հաւաքուեցան Հայոց եպիսկոպոսունք և իշխաններ՝ կաթողիկոսին ու զօրավարին ճով. իսկ Յունաց կողմէն ներկայ էր հայազգին Դաւիթ փոխտփայ: Չհաւանեցան Հայք, և ժխտական երկար նամակ մը գրեցին կայսեր, սովորական անգղիականից յարձակմամբ Քաղկեդոնի դէմ: Կան հոն նաև յարմար ու անյարմար կրտորներ, որոնք յետամուտ կը թուին, կաթողիկոսն ակամայ հետեւեցաւ բազմուկեան, սպասելով որ իւր գործելու կարգը գար:

653ին թէոդորոս և հայ իշխանք փոփոխամտութեամբ ապստամբեցան կայսերէն ու միացան արաբական նորեկ իշխանութեան հետ: Կոստանդ չհանդուրժեց այդ դաւին, և 100000ով քաւեց Հայաստանի վրայ՝ պատժելու համար: Երբ հասաւ ի Կարին, ընդ առաջ գնացին բազմութիւն մ'իշխանաց ու հայրապետը, և ողորդեցին անոր ցատումը: Կայսրը 20000ով անցաւ ի Դուռն, և հիւրընկալուեցաւ «ի տան կաթողիկոսին»: Ներսիսի ժամը հասած էր՝ թէ՛ շահելու կայսրը և թէ իւր խղճին ասպարէզ տալու: Բացաւ Ս. Գրիգորի դռներն անոր առջև. հոռոմ երէց մը պատարագեց, Քաղկեդոնի ժողովը քարոզուեցաւ կաթողիկէին մէջ, «և հաղորդեցաւ, կ'ըսէ Սերէոս, Թագաւորն և կաթողիկոսն և ամէն եպիսկոպոսունքն, որ կամաւ և որ ակամայ», բաց ի միոյն՝ որ ծածկապէս խոյս տուաւ: Պատմիչը կը սրտնչէ հոս. բայց ինքն իսկ ըսաւ՝ թէ հայ եպիսկոպոսաց մէկ մասը կամաւ հաղորդակցեցաւ. ապացոյց՝ թէ հակաքաղկեդոնեանց մէջ ալ դեռ կային Ներսիսի նման խորհող եպիսկոպոսներ. «մանաւանդ զի մեռեալ էին երանելիքն՝ որք էին Հիմնաւորագոյնք», այսինքն բաժանման ժամանակի ջերմերը, և մնացիւ թոյլատուները:

Հայրապետին մտերմութիւնը Կոստանդի հետ՝ սաստիկ զայրացուց ապստամբ

իշխանները, որոցմէ ստիպուեցաւ խոյս տալ Ներսէս, կայսեր հետ գնաց ի Կոստանդնուպոլիս, պատուեցաւ ու դարձաւ «դադարեաց ի Տյայս, և այլ ոչ դարձաւ ի տեղի իւր», մինչև որ մեռաւ Ռշտունին. և յետ վեցամիայ բացակայութեան անցաւ իւր աթոռը, և շարունակեց պաշտօնն ու շինարար գործը, կառուցանելով Զըւարթնոց նշանաւոր եկեղեցին՝:

Այս մեր գիտցածն է, իսկ ըստ Տէր Միքելեանի՝ «Կոնստանս քաղկեդոնական չէր». և կ'երևի՝ թէ զինքը քաղկեդոնիկ ընելու համար՝ իւր ներկայութեան «քարոզեցաւ ժողովն Քաղկեդոնի» Դուռնի եկեղեցւոյն մէջ. նաև Ներսէս թթու միարընակ մ'էր ըստ իրեն, և թէ «կայսրը Հայոց եկեղեցում հաղորդուեցաւ, և ոչ թէ կաթողիկոսը Հոռոմոց եկեղեցում»: Բայց արդեօք յոյն պատարագի՞ն ալ հայադաւան մ'էր: Եւ վերջապէս՝ կայսրը լսելով Ներսիսի վերոյիշեալ հակաքաղկեդոն ժողովի մասին, և «գիտացաւ զենեւ գութիւն հորա», կը յանդիմանէ զայն՝ ըստ նոյն գիտնականին, մինչ Սերէոս զայդ կը պատմէ հաղորդութենէ փախչող եպիսկոպոսին համար: Եթէ ըստ իրեն կայսրն ու կաթողիկոս հակառակ էին Քաղկեդոնի, ինչո՞ւ Ներսիսի հակաքաղկեդոն ժողովը նենգութիւն համարուէր ու յանդիմանուէր: Սերէոս կը պատմէ ևս՝ թէ Ներսէս «մատնէր զմի մի յեպիսկոպոսացն և թեկանէր ահա, մինչ զի առ մահուն երկուդի ամենեցեան զհրամանսն կատարէին»: Թէպէտ բռնութիւնը չհամաձայնի անոր առաքինութեան հետ և կասկածելի թուի, ի՞նչ պէտք կար առկայն հակաքաղկեդոն հայրապետի՝ հակաքաղկեդոն և պիսկոպոսները ստիպելու՝ հակաքաղկեդոն կայսեր հետ հաղորդուի: Ոչ, Տէր Միքելեանն անարուեստ կամակորոյր մ'էր, և կարդացածին հետ ըսածն ալ չէր հասկնար:

4. Շինողի երեք յաջորդաց մասին

1. Աբբ. 223. — 2. Նոյն՝ 187-211. — 3. Նոյն՝ 215, 217-21. — 4. Նոյն՝ 224, 235. — 5. Տէր Միքել. 134-35. — 6. Աբբ. 221.

ժամանակակից տեղեկատուներ կը պակ-
սին: Անոնց առաջինն Անաստաս՝ սենե-
կապան կ'ըսուի նախորդին՝ իւր որովհետեւ
սենեկապանը զազափարակից մարդիկ կը
լինին իրենց պետերուն, ներելի է զԱ-
նաստաս զաւանակից կարծել կանխաւ
Ներսիսի, և Նոյնպէս ալ մնացած հայրա-
պետական աթոռին վրայ, իւր յաջորդին
Խարայելի նկատմամբ ոչինչ գիտենք:

Ինդիրը կը փոխուի Սահակ ձորափո-
րեցոյ մասին (677—703), կանխաւ եպիս-
կոպոս Ռոտակաց, իւր օրով հայ նախա-
րարը նախ ապստամբ Յոյնեղէն, յետոյ
կը դաշնակցին անոնց ու կը կոռւին դա-
ւանանոց Արարաց դէմ, զօրավարութեամբ
Սմբատայ, որուն յայտը կ'իրապաղա-
տութեան պատիւն ալ կու տայ՝ 691
թուին՝ Ասողիկ աւելի մանրամասն կը
պատմէ. Յուստինիանոս Բ իւր չորրորդ
տարւոյն (689) բանակով մը կու գայ ի
Հայս, որոնք կը հնազանդին. և կայսրը
հայ նախարարներէն իշխաններ կը կար-
գէ, և պատանդներ կը տանի հետը, որոց
մէջ կան Սահակ կթղ, և հինգ եպիսկո-
պոսներ՝ Երեք տարի վերջ (692) կա-
տարուեցաւ. Կոստանդնուպոլսի Տրուզեան
կոչուած ժողովը, որ բարեկարգական կա-
նոններ սահմանեց, և որոցմէ ոմանք կը
վերաբերին Հայոց ծիսական խնդրոց՝
Բնական է հարցնել՝ թէ յոյն ժողովը
ինչպէս սահմաններ կու տար իրենցմէ
անջատ և անլուրջ Հայութեան. բան մը՝
զոր ուրիշ ժողովներ չխորհեցան բնաւ
ընել: Ու կը տարուինք հետեւեցնելու՝ թէ
այդ պահուն Հայոց և Յունաց մէջ որ և
է համաձայնութիւն մը լինելու է, ինչ որ
իսկապէս ալ կը հաստատէ յոյն գաւա-
զանագիրը, գրեւով՝ թէ Յուստինիանոս
զՍահակ և անոր հպատակ եպիսկոպոս-
ները Կոստանդնուպոլսի մէջ «ի մի հա-
ւաքեաց, և ետ խոստովանել զերկուս
բնութիւնս Գրիստոսի և Աստուծոյ մերոյ՝

զաստուածային և զմարդկային՝ ի միում
ինքնութեան, անշփոթս՝ անբաժանելիս,
վասն որոյ և հաւաստեաւ զորոյ երդուան,
զի մի՝ երբեք լիցի նոցա յուրաստ կալս:
Բայց երբ վերադարձան, կ'ըսէ, իրենց
դիմաց զտան նիղութիւն, աղմուկ, խռն-
դիրներ ու սպաննալիք մեծուելու իրենց
վիճակներէն, եթէ չնզովէին Հոռոմներու
«իսկ նոցա ընտրեալ զփառս մարդկան
քան զԱստուծոյ, նզովս կարգացին նախ
անձանց, և ապա որոց հաղորդեցին ընդ
Հոռոմն. և կացին մնացին անբուժելիք
ի չարն»։ Զի պատմեմք՝ թէ քաղկեդնոս-
թեան յորած կաթողիկոսն ինչ դիրք բռն-
եց։ Բայց ակնեբն է, և Սակս ժողովոց
բազմասխալ զրութիւնն ալ հեռի չէր ճշ-
մարտութենէ, իզորէն մինչև Եղիա բոլոր
կաթողիկոսները քաղկեդնոսիկ համարելով՝
ի հեճուկս կարծեցեալ և դիրին հերքում-
ներու։

Հին կանոնագրքերէն ոմանք ունին «կա-
նոնք սուրբ Ժողովոյն Թէոդուպոլսի» կամ
Կարնոյ, զումարուած «հրամանաւ Թագա-
ւորին Ուստիանեայ», բազմաթիւ յոյն,
հայ, վրացի և աղուան եպիսկոպոսներէ,
հնաեղերմ կաթողիկոսաւն Հայոց Սահա-
կաւ», որոնք զանազան աղանդոց հետ
կը հերքեն նաև զստուարն «Լեոնի»։
Եւ միանգամայն խտուր կը սահմանեն
Խնունդն ու Տեառնընդառաջն ըստ հայ
սովորութեան, և պատարագը բազարջով։
Եւ կայսրն ու Յոյները զՀայս որսալ ջա-
նալու պահուն իրենք կ'որոսացուին՝՝ այդ
կանոնները կերտողին իսկապատակին մէջ,
շարունակելով սակայն կոռուի իրենց հա-
ւանած այդ հակակական սովորութեանց
դէմ, ինչպէս ցոյց կու տայ պատմութիւ-
նը։ Յոյն զաւազանագրին յիշած համա-
ձայնութեան ինդաթիւրեալ ձևն է այս,
— հնարուած ոչ կանուխ քան զԺԳ զար,
ինչպէս կ'երևի եկեղեցական զգեստուց
նկարագրէն անոր մէջ, — և զոր միամտո-

1. ՅՎ. Կթղ. 115. — 2. Ղևնդ, 17, 19, 28—29,
— 3. Ասող. 101. — 4. Նոյն՝ 100—101. — 5. Կան.
ԼԲ, ԼԳ, ՄԶ, ԶԲ. — 6. Comb. 287. — 7. Գր. քղբոց,

922. — 8. Օրմաւ. Արք. 815. — 9. Գրք. Բ. 1171
Ս. Ղար:

րէն ընդունեցան Տէր Միրեխան¹ և Օրմանեան, սա հաստատուելով Գր. Տաթևադանյան անազան վկայութեան վրայ² :

Ե. Յարզ տեղ ճաղկեղտնիկ համոզական կամ ստիպողական հոսանքին դէմ պատուար մը կանգնեցաւ Եղիայի հայրապետութիւնը (703-717) : Ասոր գործը գլխաւորապէս Աղուանից Բակուր կաթողիկոսին հետ էր : Նոյն ազգին բաժանումը, զոր յիշեցինք³, կը տէնէ 28 տարի, և կը վերջանայ կոմիտասայ երրորդ տարւոյն⁴ ըստ Ան. Մոկացոյն⁵, կաղանկատուացին կը յիշէ մեր Անաստաս կաթողիկոսի մտերմութիւնն իրենց Զուանշի իշխանին հետ⁶, որ կընայ նպատակ Մոկացոյն տեղեկութեան : Կաղանկատուացոյն շարունակողէն, — ուսկից առաւ և Յովհաննէս կթղ. — Կ'իմանանք որ Ներսէս Բակուր ի բնէ ճաղկեղտնական, զինք ընտրող ժողովին պահանջման վրայ Գաղկեղտնի հակառակ ձեռնարկ մը կու տայ : Յետոյ սակայն իւր սեպական զրօքը կը պարզէ, ունենալով իրեն կուսակիցներ, ինչպէս և հակառակորդներ⁷ որոնք Եղիայի կը բողոքեն : Եւ նա Աղբիւնէից արար իշխանին յեցած, կ'երթայ Պարտուայ մէջ հաւատարմնական առեան մը կը կազմէ, ու հարուածներով և անստաղտութեամբ կը մահացնէ զայն : անոր յաջորդ կ'ընտրուի Սիմէոն, և հաշտութիւն կը կնքուի Հայոց և Աղուանից մէջ⁸ :

Զ. Տարբեր համոզման կը ծառայէ իւր յաջորդը Յովհաննէս օձնեցի իմաստասէրը : Աշակերտած ու սերտիւ փարած էր նաև յետ հայրապետութեան⁹ թէնդորոս Փոթեանաւորի յիշատակին¹⁰, որ եթէ ստուգիւ ճշտողի էր ճաղկեղտնիկ Եղբի¹¹, Կ'արդարանայ իւր յունադաւանութեան համբաւը¹² : Ասոր ուսման ու համոզման հետեղ մ'էր ուրեմն իմաստասէրը, որոյ վկայ է Ընդդէմ երևութիւնաց ճառը, զոր

իւր պաշտպան ճաղկեղտնեան դաւանութեան¹³ կը մեծաբեր կիլիկիոյ հայրապետական աթոռը, ինչպէս յայտնի է Գր. Վկայարարի յիշատակարանէն, զոր հակառակորդ զբնագրող մը չէ մարսեր ու եղծեր է մասամբ¹⁴ : Օձնեցին զգուշացեր է յիշել ճառիդ մէջ Գաղկեղտնի անունը, որ բաւական էր ապարդիւն դարձնելու իւր խօսքը : Բայց լուծիւնը ինքնին, փոխանակ թշնամանելու զայն, առանց որոյ ոչ մէկ հակաճաղկեղտնի գրիչ խօսած է երբեք բռնութեանց խնդրոյն մասին, յայտնի ապացոյց է իւր ճաղկեղտնականութեան : Լոեց անունը, սակայն ջատագովեց անոր վարդապետութիւնը, ոչ միայն ըստ իմաստին, այլ և ըստ տաղին : Որովհետև շատ պայքարի նիւթ եղած է ճառը, կը ճաղեմ հոս անոր կարեւորագոյն կէտերէն գոմանա :

Կը կոչէ ս. Հարց խօսքերը. «Այսպատկառացոյցը սուրբ հարցն երկուց բնութեանց Գրիստոսի աստուածայնոյն և մարդկայնոյն լինալը, (այսինքն կրկին բնութիւնները համարձակ ցոյց տուին) : Բնութիւն երկուս ասելով, վասն զի Աստուած և մարդ¹⁵, և եթէ՛ ի միասին եկին բնութիւններ, և եթէ՛ Հաստատի գերկոսին ունէր զբնութիւնս Գրիստոս¹⁶, և եթէ՛ Կրկին և Գրիստոս, մարդ էր որ երևէր, և Աստուած էր որ ոչն երևէր¹⁷ : Յետոյ ակնարկելով կիւրդի «մի բնութեան» կ'ըսէ. «Զմիւն ասել բնութիւն՝ եթէ որպէս պարտն է ասել ըստ ճշմարտութեան կարգի՝ ոչ ասիցէք», հայհոյիչ պիտի լինիր. ուր երկդիմի կը գտնէ մի բնութիւն սահմանը. «Զի ոչ և մի՛ բնութիւն մարմնոյն և բանին» ըստ նոյնութեան բնութեան. զի ոչ մարդկային երկոցին, և ոչ աստուածային... այլ զոր էրն՝ ոչ ի բաց թողով, եղև զոր ոչն էր¹⁸ : այսինքն աստուածային բնութեան յարելով մարդկայինը, պահեցին իրենց զանազանութիւնը, որով և երկուութիւնը : Արդ

1. Տէր Միրեխ. 187. — 2. Աղբ. 766-67. — 3. Բզմ. 291. — 4. Արքա. 1897, 137. — 5. Կազանի. 156. 6. Կազանի. 235-44, — 7. Օձն. 2. — 8. Զարբ. Մատեհ. Ա, 470. — 9. Օրբի. 85. — 10. Օձն. 80.

— 11. Աստուածաբանին. Բզմ. 327. — 12. Նոյն հօր նոյն թղթին : — 13. Կիւրդի հրեւ. — Օձն. 57. — 14. Նոյն՝ 50.

յայտ է՝ թէ անհասանելի միաւորութիւնն՝
և ոչ բնութեանցն այլալուծիւն՝ առաջ-
նորդեն մեզ զմին սակ թնորին մարմնա-
ցեալ Բանին՝»։ այսինքն կիրեղեան մի
թնորինը չի նշանակիր զոչ բնութեանց
խանգարմամբ ձուլումն ի մի, այլ անոնց
«միաւորութիւնը» կամ անձնաւորական
միութիւնը, Որով Բանն «է ըստ թնորեան
յերկոց» աստուածային և մարդկային. իսկ
ըստ միաւորութեան՝ մի»։ կամ «կատարեալ
ըստ երկարութիւնընդ զիտեղով գերիտուն,
(կրկին բնութեանց իւրաքանչիւրը կատա-
րեալ նկատելով), ըստ միաւորութեան՝ մի
կատարեալ, մի դեմ և մի որդի Աստու-
ծոյ խոստովանելով»¹։ պարզ խօսքով՝ եր-
կու բնութիւն և մի անձն Բուլլոս պապի
վկայութիւնը կը կոչէ, և կը յարէ. «առ
երկոսին հաւասարապէս ունի երանութեա-
նըս բան. երկախոսք խոստովանելով ըստ
թնորեանց, (երկու բնութիւն ունեցող), և
մի ըստ միաւորութեան», որ է անձնաւոր-
ապէս. և թէ ս. Հարց պայծառացան՝
«երկուս ըստ թնորեան և մի ըստ միաւոր-
ութեան զՔրիստոս քարոզելով»²։

Եւտոյ կը յարձակի անոնց դէմ՝ որ կը
խորշէին «երկու բնութիւն» բացատրու-
թենէն, «Փարիզիս ի բնութեանդ անուա-
նէ, ընդ նմին և յերկոցդ սակոյ, և ոչ
գիտես՝ թէ մարմին սակելով՝ յերկոսին ի
ներքս ըմբռնիս յորոց փախչիսդ»։ «Զմար-
մինն մարմին Բանին սակելով, և զԲանն
ասացեալ մարմին ունել, զինչ այլ ինչ
թուցիս սակել, եթէ ոչ կրկին էլ դար-
ձեալ՝ զԲանն ի Հօրէ սակելով, զՀօրն առ-
ցես նմա թնորին. իսկ զմարմինն ի մարդ-
կանէ սակելով՝ զՊր ունել սակն նմա թնո-
րին, եթէ ոչ զմարդկան... քանզի նոյն
է մարմին մարդկային ունել Քրիստոսի
և բնութիւն մարդկային»³։ ուրեմն եր-
կու բնութիւն։ «Զմի բնութիւնդ ապացնէ
ընդդէմ երկուս բնութիւնս ասողացն ա-
սես զու։ Եւ որ երկուսն սակ թնորինս,

զաստուածայինն սակ և զմարդկայինն. դու
զո՞վ որ ի նոցանէ սակես՝ զմիդ սակելով,
կամ ըստ որո՞ւմ յեղանակի»⁴։ Անտեղի
կը գտնէ՝ երկու թնորեանց դէմ գործա-
ծուած մի թնորինը, մինչ ընդ հակառակն
«յերկոց թնորեանց խոստովանելով, նշա-
նակեցես զնա մարդ միանգամայն և Աս-
տուած»⁵։ Եւ այսպէս ամբողջ ճառը լի է
երկու բնութեանց զաղափարով ու ձևով,
և հոծ ս. Հարց վկայութեամբ, աւելի
սաստիկ պնդելով՝ քան զոր Քաղկեդոնի
ժողովը թողուց զրով։

Ասոր հետ նաև դիտելի է՝ որ իմաստա-
սիրին յիշած ու հարուածած այդ երևարա-
կանք՝ օտար կամ յայտնի աղանդաւորներ
չէին. այլ իրեն մեթաւորներ, որոնք
մարդեղութեան շուրջ իրենց տեսութիւնս
ներով՝ կը թուէին «առ աչա երևութեան
կարծիս արկանել մարմնացելոյ Բանին,
որքան ի զօրութենէ բանից նոցա ի միտ
առնուլ է»։ Քանզի զամենայնս ի Քրիս-
տոս ըստ մարմնոյն կիրս՝ ոչ առնուն յան-
ձըն սակ ըստ մարմնոյ և կամ մարմնով,
զի մի՝ երկուց՝ ասան՝ ակնարկութիւն տալ-
ցեմք բնութեանց ի մին Քրիստոս»⁶։ Եր-
կու բնութեանց մեր սովորական հակա-
ռակորդաց դէմ էր ուրեմն ճառը, ոչ ծա-
նուցեալ երևութեանցն, և իբր այսպիսի
կը ճակատեցնէր զայն Գր. Տղայ կաթո-
ղիկոսը հաղթատացող և հիւսիսայնոց
դէմ, և լամբրոնացին կը մատնանշէր՝
Եզրի հետ՝ Հռոմկայի ժողովին առջև⁷,
որ նոյն ճառն առաւ Մանուէլ կայսեր
զրկեց՝⁸։ Եւ խորհիլ՝ որ մեր օրով երկու
համալսարանական բանասէրներ, Տէր Մի-
քէլեան⁹ և Տէր Մկրտչեան¹⁰, այս ճառը
Քաղկեդոնի դէմ գրուած համարեցան։
Աղոնց դատողութիւնը մեր հասողութենէն
վեր էր բնականապէս։

Ի հաստատութիւն Օմնեցոյն միաբնա-
կութեան՝ Տէր Մկրտչեան հրատարակեց¹¹
անոր անունը կրող ուրիշ գրուած մը՝

1. Օմն. 51. — 2. Նոյն՝ 54-55. — 3. Նոյն՝ 52,
57. — 4. Նոյն՝ 52-53. — 5. Նոյն՝ 55. — 6. Նոյն՝
57. — 7. Նոյն՝ 48-49. — 8. Լ.ժ. Բ. 80, 76,

158. — 9. Շեք. Բ. 191. — 10. Տէր Միքէլ.
189-142. — 11. Արք. 1896, 160. — 12. Անդ.
192.

«Բնորդէմ դաւանողաց զմի Բրիստոս յերկուս բնութիւնս», նախորդին հակառնեալ մը զաղաքաբարով և ոճով, յորում կը ճապատի Բաղկեղոնի և Լեոնի դէմ, թուղթ մ'է առ Յոյնս, զոր ըստ յարակից ծառայութեան մը՝ Ն. Լամբրոնացին Գր. Տըղայի և Լեոն արքայի հրամանաւ ի կոռտանդնուպոլիս կը տանի՝, Երեք քաղկեդոնիկներդ կը պարծին ու կը ծառայեն այդ հակաքաղկեդոն շարադրութեան. առասպելաց առասպելը իւր վարդապետութեան հիմն է՝ թէ «անհնար է ապա ի միում դիմի երկուց բնութեանց գոյանալ. և հարկ է երկաքանչիւրոցն բնութեանց երկուս դէմ միանգամայն շարադասել»։ և թէ «մի պարտ է խոստովանել բնութիւն զանախտակիր աստուածութեան և զախտակիր մարմնոյն՝ որով մեռաւն վասն մեք»։ Ուրիշ բացատրութեամբ՝ «երկաքանչիւրոցն աւփոփոխելի բնութեանց ի մի բնութիւն շարադրեալ»։ և կամ «յերկուց բնութեանց մի բնութիւն մարմնացեալ»։ Չեով՝ եւտրեական դաւանութիւնն է՝, իսկ իմաստով՝ հակասական և անտեղի, եթէ երկու բնութիւնք անփոփոխելի էին, ինչպէս ուրեմն փոխուեցան և մէկի վերածուեցան. իսկ թէ՛ չփոխուեցան, ապա երկու մնացին՝ թիթիդ հեղինակը յետոյն իմաստը չէր հասկնար, և չէր կարող զատել անձնէ, որով անկարելի կը կարծէր երկու բնութիւնը մէկ անձի մէջ, և երկու բնութեան երկու անձ ալ կը պահանջէր, և ազով «չորրորդութիւն յերրորդութեանն փառաբանութիւն մուծանել» կը համարէր, զոր յետոյ պիտի մերժէ Շիրակուանի ժողովրդի Գաղափարաց այդ խառնակութիւնը չէր կարող ընդդէմ երևարականաց ճառը կերտող լուսաւոր մտքէն թղթել, թէպէտև հրատարակիչը խորապէս համոզուած էր անոր վաւերականութեան, և ժամանակաւ ինձ ուղղելով

խօսքը՝ կ'ըսէր. «Արդեօք պէտք է փորձէր նա ապացուցանելու և ինչ հիմունքներով» թէ Օմնեցոյն չէ ալդ՝, իսկ Օրմանեան զայդ «վաւերական ճանչցուած» բառէ, գուցէ իմանալով հրատարակչէն՝ Շատ բարեմիտ տեսութիւններ երկուցդ ալ։

Միջնադարեան ուրիշ ցաւագար ստեղծուած մ'է «Սակա ժողովոյ որ եղեմ ի Հայք» գրութիւնը՝ յանուն իմաստասիրին՝, լի թունով ընդդէմ Բաղկեղոնի, զոր հերքեց Չամչեան¹⁰, և Օրմանեան¹¹ ու Տէր Մկրտչեան¹² նոյնպէս անվաւեր համարեցան. Շարադրուած է յետ Օմնեցոյն և նախ քան զԱսողիկ, որ 1004ին կը ճանաչէր զայն իբր գործ Մանազկերտի ժողովոյն¹³։ Լի է ստույթեամբ ու մուրրուքեամբ. Չոր օրինակ՝ կ'ուզէ որ Գր. Արշարունին իւր ճառերը գրած լինի հրամանաւ իմաստասիրին՝ հակառակ Յունաց ու Բաղկեղոնի¹⁴։ մինչ հեղինակը կ'իմացնէ թէ շարադրեր է վահան կամասրականի խնդրով, և զՕմնեցին չէ յիշեր բնաւ. — կ'ըսէ՝ թէ «կաթողիկոսը յեզրէ նստեալք միւսն ցայմ»՝ նոյն խոստովանութեամբ Բաղկեղոնի վարեալ լինէին», անոնց մէջ խառնելով և բուռն հակառակորդը՝ Եղիս¹⁵, որոյ համոզումն ու գործը չէր կարող անգիտանալ իւր ժամանակակից ու յաջորդը՝ Յն. իմաստասէր. — կը յիշէ Մանազկերտի ժողովը՝ «Ի խլումն ազանդոյն Բաղկեղոնի և Եզրի», ուր «կարգեցաք, կ'ըսէ, ճառաբազումս հակառակ երկաքանակացն Բաղկեղոնի» և այլն¹⁶։ Սակայն Միջնադարի ասորւոյ ժամանակագրութեան հարազատ բնագիրը՝ որ լոյս տեսաւ, մեզ տուաւ նաև Մանազկերտի ժողովոյն վճռոց իսկական բնագիրը. ուր տեսնուեցաւ՝ որ ժողովը զամբարտեւր է Ասորւոց հետ, անոնց մէջ տարածուած յուլիանեանց հակառակ, ու զբաղեր Բրիստոսի մարմնոյն ապականու

1. Արտ. 1896, 199. — 2. Անդ. 195, 196. — 3. Անդ. 194, 196. — 4. Բզ. 226. — 5. Արտ. 195. — 6. Անդ. 356, 361. — 7. Անդ. 162. — 8. Արտ. 235. — 9. Գր. Գրոց, 220. — 10. Զամբ.

Բ. 576 հն. — 11. Արտ. 842. — 12. Արտ. 159. — 13. Աստ. 103. — 14. Գր. Գրոց, 232. — 15. Անդ. 223, 222. — 16. Անդ. 223, 224.

Թեան կամ անապականութեան հարցով՝, և գործ չէ ունեցիր քաղկեդոնեանց հետ: — Կ'ըսէ՝ Թէ Բանն զրկեցեալ զմերայինս, խառնեց յիւր աստուածութիւնն՝, ուր շեղադրածս ևւտիքականութիւն է: Եւ Թէ «խառնեալ... անմեռն ընդ մեռտոս և արարեալ զմեռտն ունմեռ»՝, մինչ Մանազկերտի ժողովը կը նշովէ զայն՝ «որ ոչ խոստովանեցի՝ Թէ ճշմարիտ մարմինն Գրիստոսի բոս բնութեան չարչարելի և մահկանացոյ իցէ»՝:

Հուսկ դիտել կու տամ՝ որ Յովհաննէս պատմագիրն ալ անտեղեակ էր Օմնեցւոյն որ և է հակաքաղկեդոն գործոց կամ զրուածոց՝. ինչ որ իրաւունք կու տայ խորհելու՝ Թէ այդ կեղծիքները դեռ չկային իւր օրով (924ին): Եւ այսպէս իմաստասէրը կը մնայ մեր պատմութեան մէջ մեծագոյն ու հզօրագոյն պաշտպանը քաղկեդոնեան վարդապետութեան, «որ սփռեալ տարածակ էր ընդ բոլոր Հայք»՝, Կ'ըսէ Սահա ժողովոցը՝. և այս պարագայն իսկ կը վառէր հակառակորդներն այդպիսի կեղծիքներ ստեղծելու և կռուելու անոր դէմ:

7. Օմնեցւոյն յաջորդը Գաւիթ (728-741) հակառակ էր Գաղկեդոնի. ապացոյց՝ կոստանդնուպոլսի Գերմանոս պատրիարքին հետ թղթակցութիւնը՝, գործակցութեանը Ստ. Սիւնեցւոյ, որ գաղափարակից էր հայրապետին բոս Գերմանոսի՝, և նոյնպէս ճանչցուած նաև Լամբրոնացիէն՝. որով տեղի չկար Չամչեանին ջանքերուն՝ խանգարուած ներկայացնելու Սիւնեցւոյն գրածը, և զինքը քաղկեդոնական կարծելու՝: Յետոյ կու գան երկու Տրդատներ (741-767), որոց կրօնական համոզման մասին ոչինչ գիտենք:

Աշոցի յաջորդը Սիրն (767-775), յառաջ եպիսկոպոս Աշոցեաց, Աղուանից աթոռին մէջ ի Պարտաւ գումարեց խառն ժողով մը, ուր զրին բարեկարգական կանոններ, առանց յուզելու կրօնական խնդրանքներ:

դիրը, Կ'երեւի՝ Թէ Սիրն սրբութեան հետ¹⁰ հանդարտաբարոյ մարդ էր, որով խաղաղ թողուց նաև գիւղակեդոն և անոր հետեւողները: Արգիլեց ամուսնութիւնն «ընդ հեթանոսի»¹¹, բայց ոչ քաղկեդոնականաց հետ, ինչպէս Աբրահամու մովսէսնադութիւնն ըրած էր¹²: Հոս մտքերու անդորրութիւն մը կը տիրէ, որ կը շարունակէ նաև հետագայ ութ կաթողիկոսաց օրով, որ են Եսայի, Ստեփանոս Ա, Յովսէփ Ա և Յովհաննէս Ովայեցի (775-855), և որոց մասին նոյնպէս լուծութիւն է պատմը չաց կողմանէ, և ոչ մէկ հակաքաղկեդոն գիր կամ յիշատակարան թողած են իրենք:

8. Ջաբարիայի ժամանակ (855-877) ծայր տուաւ յունական հերձուածքը Թեոդորա կայսերուհւոյն եղբայրը Բարդաս՝ յափշտակեց ընտրուելոյն Միքայելի գահը. խայտառակ անբարոյութեամբ լեցուց արքունիքը. արձակեց կիներ և կը կենակցէր նուին հետ: Իզմատիոս պատրիարքը, անաչառ ու խստակրօն մարդ, բողոքեց. և յայտնութեան օր մը ս. հաղորդութենէ զրկեց զայն, որ ի վրէժխնդրութիւն՝ աքսորեց հայրապետը, և անոր տեղը ձեռնադրել տուաւ իւր քարտուղարն ու թիկնապահապետը Փոտ (857), գիտուն՝ փառասէր ու խորամանկ մարդ մը, Երկուցն ալ կեղծաւոր նամակներով իմացուցին եղբիւրներն Նիկիոցոս Ա պապին, որ ամէն բանի տեղեկանալով՝ միջոցներ ձեռք առաւ իզմատիոսի իրաւանց պաշտպանութեան համար, և աթոռորկեց հռչակեց զՓոտ, որ չուզեց հնազանդիլ, ու բանադրուեցաւ Հոռմէն (864): Անոր գոռագութեան ուրիշ ելը չէր մնար, բայց ապրտամարիլ Պետրոսի աթոռէն, — որոյ հետ մինչև այդ ժամանակ միացեալ էին Յոյները, — հերետիկոս հռչակելով բոլոր առեմտեայքը, և առ այդ տալով բարուրենք՝

1. Տէր Մինաս. 179 ևն. — 2. Գր. Բրդոց, 225, 227, — 3. Տէր Մինաս. 201. — 4. Յ. Կ. 484. 128-29. — 5. Գր. Բրդոց, 231. — 6. Գր. Բրդոց, 358, 373. — 7.

Անդ. 960-61. — 8. Լմբ. Թոր. 150. — 9. Չամբ. Բ, 555. — 10. Յ. Կ. 484. 135-36. — 11. Կանոն ժա. — 12. Բզմ. 296.

որոնք օր մը մեծ հանոյք պիտի պատ-
ճառէին Օրմանեանի՝, Յաջորդ կայսրը
Բարսեղ, որ փոսէն բոլորովին տարբեր
կը խորհէր, տապալեց զայն (867), օրի-
նաւոր պատրիարքն աթոռը դարձուց, և
հաշտութիւն ինդրեց Հռովմայ հետ. որոյ
համար կատարուեցաւ ութերորդ տիեզ.
ժողովը Կոստանդնուպոլսի մէջ (869-870),
և ապա տամրն աքսորուեցաւ իւր յամառ
համախոհից հետ։ Ութ տարի վերջ (878)
վախճանեցաւ ի զնատիոս. և յափշտակիչը
կեղծատրարար սարդեցաւ աթոռին վրայ,
շարունակեց իւր նախկին ընթացքը, և
դարձեալ բանադրուեցաւ Հռոմէն, կրկին
աթոռագլուրկ եղաւ Լևոն կայսեր ձեռքով
(886), և հայ վանքի մը մէջ բանտար-
կուած՝ կնքեց փոթորկալից կեանքը, մինչ
իւր սերմանած հերձուածը 1054ին պիտի
նորոգուէր Կերիւլարիոսի ձեռքով ու բաժ-
նէր իսպառ յոյն եկեղեցին հռոմէականէն՝:

Փոստ իւր պատրիարքութեան առաջին
ըրջանին ջանքեր ըրաւ Հայոց հետ մի-
ութեան, յօգուտ ոչ այնքան մեզ՝ որչափ
իւր աթոռին ու կայսրութեան՝։ Առ Աշոտ
իշխան թուղթ մ'ունի, յորում կ'ըսէ՝ թէ
այս մասին «բազում անգամ գրեցաք յա-
ռաջնորդը ձեր և քահանայապետդ յուր-
վակի բանիւր»։ Բայց այս և առ Զա-
քարիս մէջ թուղթը միայն ծնացած է հա-
յերէն լեզուով, ուսկից եւրոպացիք ալ
թարգմանեցին՝։ Աշոտ մեղմ՝ բայց ժխտու-
ղական պատասխան մը գրեց՝ Սահակ Ա-
պիկուրէէ վարդապետի շարադրութեամբ՝։

Աւելի դիւրանաաց հանդիսացաւ Զաքա-
րիա իւր կորսուած թղթին մէջ, որոյ
բովանդակութիւնը փոսի պատասխանէն
գիտնեց։ Քաղկեդոնի ժողովոյն մասին գրե-
ր է՝ թէ «կեղապարձութիւն և երկարյութիւն
ունիմք ի համբաւոց ուստեք, կարծեալ զնա
հակառակ գոլ ճշմարտութեանն առաջին
ժողովոց»։ Երկարօրէն կը պատասխանէ

պատրիարքը, բացատրելով ճշմարտութիւ-
նը։ Ասոր կը յաջորդէ «յճօձ թուական
նութեանն Հայոց» (862) Շիրակուանի
ժողովը, մասնակցութեամբ կաթողիկոսին,
«եպիսկոպոսաց բազմաց և կրօնաւորաց»
առաջի Աշոտոյ Հայոց սպարապետին»,
ուր ներկայ էր փոսի կողմանէ Նիկիոյ
եպիսկոպոսը Վահան¹, որ ջատագովեց
Քաղկեդոնի ուղղափառութիւնը։ Ժողովն
ողջմարտեան ապաւինած քան աւանդա-
կան նախապաշարման, ընդունեցաւ անոր
վարդապետութիւնը, նզովելով՝ «եթէ ոք ոչ
խոստովանի զոր յԱստուծոյ Հօրէ Բանն՝
լեալ մարդ, կատարեալ աստուածութեամբ-
բն և կատարեալ մարդկութեամբն, յեր-
կոց բնութեանց ի մի դեմ և մի անձն (և
ոչ թէ ի մի բնութիւն) միաւորեալ»։ Եւ
կամ «յերկոց և ի ծայրագոյն և յանձնան
և յայլևայլ բնութեանց միացեալ և խառ-
նեալ հրաշափառ և գերազանցեալ միա-
րիւն, (այսինքն) մի անձն և մի որդի և
մի տեք»։ Եւ թէ «հակակալեալ գերկաքան-
չիտր սահմանեւ սմբողջ պահէ (երկու ան-
նման բնութիւններն մարդը կը պահէ),
առանց ենթակային ապականութեան»։
Կամ որ նոյն է, «զերկանկուն ողորդելով
գերբազայնորիւն բնութեանցն, և ի մի անձն
և ի տեսակ միացեալ շարամանեալ և
խառնեալ անշփոթարար»։ Միանգամայն
չորրորդութեան զազափարը զոր տեսանք՝,
կը հերքէ այսպէս. «Վասն որոյ որք ա-
սեն՝ եթէ երկու բնութեան ասողեն զէր-
րորդութիւնն չորրորդութիւն անոնն, հայ-
նոյնն. նախ՝ զի զբաւարտեն զսուրբ հարսն՝
որք բազում անգամ ասացին զերկու բնո-
րիւնն, որպէս Աթանաս, աստուածաբանն
Գրիգոր և այլք. և երկրորդ՝ զի ցուցանեն
թէ ինքեանք երեք բնութիւն ասեն զսուրբ
էրրորդութիւնն, վասն որոյ մարմնովն չորս
համարին»։

Կ'երեւի թէ բոլոր ժողովականք չկա-

1. Աղգ. 97. — 2. Հմտ. Goshler, XVIII, 241-246. IV, 181. — 3. Հմտ. Գր. Գրգոյ, 281, 293. — 4. Աղգ. 281. — 5. P. G. 109, էջ 698 ևն. — 6. Գր. Գրգոյ, 258. — 7. Ապստ. ոչ Յուան, ըստ

կրկին օրինակաց, և Զաքարի «Մասցանին եմթարու-
թիւնը» լէ ըստ Օրմանեանի (Աղգ. 975), որ ցերեք
փոխեց. — 8. Բզմ. 326.

